OPINIA:
Obniżanie ryzyka –
ograniczenie wykorzystywania
drażniących substancji chemicznych
podczas pandemii COVID-19

Omega Research Foundation

Opinia:

Obniżanie ryzyka – ograniczenie wykorzystywania drażniących substancji chemicznych podczas pandemii COVID-19

Drażniące substancje chemiczne i zagrożenia zdrowia związane z ich wykorzystaniem

Drażniące substancje chemiczne wywołują podrażnienie czuciowe, a także ból oczu i górnych dróg oddechowych[1]. Mogą również powodować zapalenie błony śluzowej, w tym błony śluzowej dróg oddechowych. Najczęściej stosowanymi chemikaliami są środki drażniące CN (2-Chloroacetofenon) lub CS (o-Chlorobenzylidenomalononitryl) – potocznie zwane gazem łzawiącym – i środki zapalne OC/ (kapsaicyna w postaci oleożywicy) lub PAVA (wanililoamid kwasu pelargonowego) – potocznie zwane gazem pieprzowym. Drażniące substancje chemiczne są najczęściej rozpylane przy pomocy miotaczy ręcznych, naramiennych i plecakowych, rozpylaczy mgły, granatów ręcznych, wystrzeliwanych z broni pocisków i granatów, a także armatek wodnych. Często stosuje się je do rozpędzania zgromadzeń publicznych, a w niektórych krajach ich użycie jest dozwolone w miejscach pozbawienia wolności.

Ryzyko związane z użyciem drażniących środków chemicznych różni się w zależności od szeregu czynników, takich jak, rodzaj środka i sposób jego rozpylania, lokalizacja i warunki środowiskowe, stężenie i ilość użytego środka, a także wiek i kondycja fizyczna osób wystawionych na jego działanie. **Osoby z chorobami układu oddechowego, dzieci, osoby starsze i w ciąży są szczególnie narażone na niekorzystne skutki zdrowotne.** Sposób rozprowadzania środka może stwarzać dodatkowe zagrożenie, np. bezpośredni kontakt z pociskiem wystrzelonym z broni może powodować rany drążące, wstrząśnienia mózgu, inne urazy głowy i śmierć.

Wystawienie na działanie drażniących środków chemicznych skutkuje obfitym łzawieniem oczu, kaszlem, uciskiem w klatce piersiowej i problemami z oddychaniem. Środki te, zwłaszcza w dużych ilościach lub wysokich stężeniach, mogą powodować wymioty, poparzenia chemiczne i występowanie pęcherzy na skórze. Europejski Trybunał Praw Człowieka przywołał obszerną listę potencjalnych skutków zdrowotnych, które może wywołać użycie drażniących środków chemicznych, łącznie z: **„problemami z oddychaniem**, nudnościami, **podrażnieniem dróg oddechowych, podrażnieniem kanalików łzowych i oczu**, skurczami, bólem w klatce piersiowej, zapaleniem skóry i alergiami. Zastosowanie większych dawek może prowadzić do **obumierania tkanek układu oddechowego lub trawiennego, odmy płucnej** lub krwotoków wewnętrznych (krwawienie nadnerczy)”[2]. W najcięższych przypadkach może dojść do śmierci przez uduszenie lub zatrucie chemiczne.

Międzynarodowe standardy w zakresie praw człowieka stanowią, że **„drażniące substancje chemiczne mogą być stosowane jedynie w sytuacji, gdy uprawniony funkcjonariusz ma uzasadnione podejrzenie, że może dojść do nieuniknionego zagrożenia zdrowia[3], a nie jedynie uszkodzenia mienia.** Nie mogą być one wykorzystywane do rozpędzania pokojowych demonstracji lub stosowane tam, gdzie znajdują się osoby starsze, dzieci, lub inne osoby, które mogą mieć problem z przemieszczaniem się w celu uniknięcia kontaktu z chemikaliami. Niedopuszczalne jest także ich stosowanie w zamkniętych pomieszczeniach lub na stadionach sportowych, gdzie możliwości wyjścia są ograniczone i gdzie występuje niebezpieczeństwo zmiażdżeń".[4] Stanowisko Fundacji Omega znajduje swoje odzwierciedlenie w *Przewodniku po użyciu siły i broni palnej w egzekwowaniu prawa*, który stanowi, że nie wolno „[…] używać granatów ze środkami rozpraszania tłumu na dużych przestrzeniach wobec większych grup ludzi, chyba że poziom przemocy jest tak wysoki, że [funkcjonariusze organów ścigania] nie mogą opanować zagrożenia poprzez działania ukierunkowane jedynie na osoby agresywne"[5]. Gdy dochodzi do wykorzystania drażniących środków chemicznych, ludzie nie powinni być wystawieni na ich działanie w sposób przedłużony lub wielokrotny.[6] **Poza istniejącymi już obawami, wykorzystanie drażniących środków chemicznych w czasie pandemii może nieść za sobą podwyższone ryzyko wywołania niezamierzonych szkód.**

Podwyższone ryzyko ze względu na COVID-19

Amerykańskie Towarzystwo Chorób Klatki Piersiowej wezwało do wprowadzenia moratorium na użycie gazu łzawiącego i innych środków chemicznych wykorzystywanych przez funkcjonariuszy organów ścigania przeciwko uczestnikom demonstracji, powołując się na „brak kluczowych badań, nasilone stosowanie gazu łzawiącego przez organy ścigania, a także prawdopodobieństwo pogorszenia stanu zdrowia płuc i przyczynianie się do rozprzestrzeniania COVID-19"[7].

Szerokie grono przedstawicieli personelu medycznego i ekspertów w dziedzinie zdrowia publicznego podkreśla również ryzyko związane z użyciem drażniących środków chemicznych w czasie pandemii, zwłaszcza w kontekście protestów Black Lives Matter w Stanach Zjednoczonych. Prawie 1300 pracowników służby zdrowia wyraziło swój sprzeciw wobec stosowania drażniących substancji chemicznych, które **„może podwyższyć ryzyko wystąpienia COVID-19 poprzez zwiększenie podatności dróg oddechowych na infekcje, nasilenie istniejących stanów zapalnych i wywołanie kaszlu"[8]**

Wydzielina z nosa i nadmierne ślinienie spowodowane wystawieniem na działanie drażniących środków chemicznych zmniejszają ilość śluzu w nosie, ustach i płucach, niszcząc tym samym warstwę ochronną, która zabezpiecza organizm przed wirusami i innymi patogenami. Według Petera Chin-Honga, profesora chorób zakaźnych na Uniwersytecie Kalifornijskim, prowadzi to do wystąpienia stanów zapalnych i zwiększa ryzyko wystąpienia infekcji[9].

Taką tezę zdają się potwierdzać badania medyczne, w szczególności przeprowadzony przez armię amerykańską projekt badawczy, który wykazał, że **prawdopodobieństwo wystąpienia ostrego zakażenia dróg oddechowych (ARI), takiego jak grypa, zapalenie oskrzeli czy zapalenie płuc jest prawie 2,5 raza wyższe po wystawieniu na działanie gazu łzawiącego (CS).[10]** Badanie nie zostało przeprowadzone w sezonie grypowym, a uczestnicy byli wystawieni na działanie CS tylko raz. Biorąc pod uwagę ich udział w ćwiczeniach wojskowych można zakładać, że cechowała ich wysoka sprawność i dobry stan zdrowia. Badanie wykazało, że wystawienie na działanie podwyższonych stężeń gazu łzawiącego z dużym prawdopodobieństwem zwiększy ryzyko wystąpienia ARI.

Według Światowej Organizacji Zdrowia, **„wirus COVID-19 rozprzestrzenia się przede wszystkim poprzez kropelki śliny lub wydzielinę z nosa, gdy zarażona osoba kaszlnie lub kichnie”[11]** Drażniące środki chemiczne sprawiają, że ludzie kaszlą, kichają i pocierają oczy i twarz, a z nosa i oczu wydziela się śluz i łzy, co zwiększa ryzyko rozprzestrzeniania się wirusa.

Wykorzystanie drażniących środków chemicznych w czasie zgromadzeń publicznych podczas pandemii

Fundacja Omega udokumentowała przypadki wykorzystania przez funkcjonariuszy organów ścigania drażniących środków chemicznych w celu egzekwowania obostrzeń związanych z COVID-19 co najmniej w 11 krajach[12]. Pośród nich znalazło się m.in. użycie granatów z gazem łzawiącym przeciwko demonstrantom w Paryżu (także przeciwko osobom, które już się rozchodziły) czy wykorzystanie dużych ilości gazu łzawiącego dla przerwania zgromadzeń społecznych w La Guaijira w Kolumbii, co zmusiło ludzi mieszkających w pobliżu do opuszczenia swoich domów w środku nocy. **Użycie dużych ilości drażniących środków chemicznych w celu rozpędzenia zgromadzeń publicznych raczej nie zatrzyma COVID-19, może natomiast zwiększyć ryzyko jego rozprzestrzeniania.**

Zgromadzenia publiczne często wiążą się z obecnością dużych grup ludzi. Istnieje wysokie prawdopodobieństwo, że użycie w takiej sytuacji drażniących substancji chemicznych wywoła panikę i spowoduje, że ludzie zaczną uciekać, przez co pojedyncze osoby znajdą się bardzo blisko siebie, nawet jeżeli do tej pory utrzymywały odpowiedni dystans społeczny. Kaszel, kichanie i częstsze dotykanie twarzy, wywołane zastosowaniem drażniących środków chemicznych zwiększa ryzyko rozprzestrzeniania się COVID-19 w zatłoczonych miejscach. Ryzyko to będzie jeszcze wyższe, ponieważ ludzie będą zmuszeni zdjąć maski ochronne zanieczyszczone środkami chemicznymi.

Fakt, że większość zgromadzeń publicznych odbywa się w miastach stwarza szczególne zagrożenia w kontekście pandemii. Jeżeli do zastosowania drażniących środków chemicznych dochodzi w pobliżu obszarów mieszkalnych, istnieje ryzyko, że dotknie ono osób niebiorących udziału w zgromadzeniu. Niektóre z nich mogą cierpieć na choroby przewlekłe, które sprawiają, że COVID-19 jest dla nich szczególnie groźny. Także ze względu na to, że tłum nie stanowi struktury jednorodnej, funkcjonariusze organów ścigania nie zawsze są w stanie stwierdzić czy znajdują się w nim osoby przewlekle chore. Dowódcy powinni wziąć to ryzyko pod uwagę podczas oceniania, czy użycie drażniących środków chemicznych będzie zgodne z zasadą proporcjonalności.

Pandemia zbiegła się w czasie z globalnym ruchem Black Lives Matter i innymi protestami na tle społecznym, a w wielu krajach nadal stosuje się na dużą skalę drażniące środki chemiczne do rozpędzania zgromadzeń publicznych. Dla przykładu, raporty Projektu danych lokalizacji i przebiegu konfliktów zbrojnych (Armed Conflict Location & Event Data Project - ACLED) wykazują, że amerykańscy funkcjonariusze ochrony bezpieczeństwa publicznego użyli siły (łącznie z gazem łzawiącym i pieprzowym) w 54% demonstracji, którymi zajmowali się od 24 maja do 22 sierpnia 2020 roku.[13]

Przypadki użycia gazu łzawiącego i pieprzowego w czasie pandemii udokumentowały również organizacje działające na rzecz ochrony praw człowieka. Na przestrzeni zaledwie 12 dni od 15 maja 2020 roku, Amnesty International udokumentowała 89 sytuacji, w 34 stanach w USA, w których gaz łzawiący został użyty „niepotrzebnie" i dodatkowe 21, w których gaz pieprzowy został użyty „niezgodnie z prawem"[14]. Według raportu „drażniące środki chemiczne zostały wykorzystane do rozpędzenia pokojowego zgromadzenia lub w odpowiedzi na niezastosowanie się części protestujących do pewnego polecenia w pierwszej kolejności, a nie jako ostateczne rozwiązanie w odpowiedzi na masowe stosowanie przemocy przez demonstrantów"[15].

Takie wykorzystanie stanowiło naruszenie międzynarodowych standardów użycia siły i byłoby poważnym zagrożeniem dla zdrowia publicznego w czasie pandemii.

W odpowiedzi na powtarzające się przypadki arbitralnego użycia gazu łzawiącego przeciwko pokojowym protestującym kilka amerykańskich miast zawiesiło lub ograniczyło możliwość ich wykorzystania[16]. Fundacja Omega uważa, że decyzja o zawieszeniu ich stosowania jest słuszna w obliczu poważnych i powtarzających się nadużyć. Ponadto jest ona zgodna z zasadą ostrożności, zwłaszcza w świetle badań na temat zależności między wystawieniem na działanie drażniących substancji chemicznych a rozprzestrzenianiem się COVID-19. **Zdaniem Fundacji, tam gdzie nie dochodziło do nadużyć i zachowane były odpowiednie mechanizmy bezpieczeństwa, w sytuacji bezpośredniego niebezpieczeństwo wystąpienia urazów lub gdy może dojść do konieczności zastosowania bardziej szkodliwych środków, dopuszczalne jest w ostateczności wykorzystanie drażniących substancji chemicznych. Jednak nawet wtedy, funkcjonariusze organów ścigania powinni używać najmniejszej ilości środków drażniących przez najkrótszy czas niezbędny do obniżenia poziomu przemocy i odzyskania kontroli.** Drażniące środki chemiczne nie mogą być wykorzystywane w zamkniętych pomieszczeniach lub tam, gdzie możliwości rozejścia się tłumu są ograniczone. Należy podjąć wszelkie starania w celu uniknięcia narażenia mieszkających w pobliżu osób na szkodliwe działanie środków. Nie wolno ich także używać jedynie w celu ochrony mienia.

Zalecenie

Organizacja Omega Research Foundation zaleca pilne dostosowanie użycia drażniących środków chemicznych w kontekście zgromadzeń publicznych do międzynarodowych standardów w zakresie praw człowieka, zwłaszcza wobec ryzyka przyspieszenia rozprzestrzeniania się COVID-19.

Mogą być one stosowane tylko wtedy, gdy poziom przemocy jest na tyle wysoki, że funkcjonariusze organów ścigania nie mogą zażegnać niebezpieczeństwa poprzez działania ukierunkowane bezpośrednio na osoby agresywne. Nawet wówczas można użyć jedynie najmniejszej niezbędnej ilości środków, tylko po wydaniu odpowiedniego ostrzeżenia, które da ludziom czas na działanie i pozwoli na udanie się właściwą drogą ewakuacji w bezpieczne miejsce. W miejscach, gdzie dochodziło do powtarzających się przypadków rzekomo bezprawnego użycia drażniących środków chemicznych, ich stosowanie powinno być zawieszone do czasu, gdy podjęte zostaną kroki dostosowujące i użycie do międzynarodowych standardów w zakresie praw człowieka.

Zwiększone ryzyko użycia drażniących środków chemicznych w miejscach pozbawienia wolności

W przypadku wykorzystania podczas pandemii drażniących środków chemicznych w miejscach pozbawienia wolności, ich wpływ na więźniów będzie prawdopodobnie bardziej dotkliwy niż na osoby w przypadkach opisanych powyżej. Dzieje się tak z kilku powodów.

Po pierwsze, więźniowie często przetrzymywani są w zamkniętych przestrzeniach o słabej wentylacji, gdzie wystawienie na wysokie stężenia drażniących środków chemicznych wiąże się z podwyższonym ryzykiem poważnych urazów lub śmierci.[17] W miejscach pozbawienia istnieje większe prawdopodobieństwo wystąpienia wysokich stężeń substancji, zwłaszcza jeśli ich użycie ma charakter przedłużony lub powtarzający się czy też w sytuacji, gdy więźniom nie zapewniono skutecznej drogi ewakuacyjnej do nieskażonej przestrzeni/na świeże powietrze lub nie mogą oni w pełni się odkazić (np. poprzez oczyszczenie skażonych przestrzeni, zmianę ubrań etc.). Zgromadzenia publiczne z kolei, zazwyczaj odbywają się na świeżym powietrzu, a ich uczestnicy mają z reguły większe możliwości opuszczenia skażonego miejsca.

Po drugie, wywoływanie kaszlu i kichania u osób przetrzymywanych w zamkniętych i często przepełnionych więzieniach niesie za sobą wyższe ryzyko przeniesienia wirusa przez nosicieli, niż w przypadku zgromadzeń publicznych odbywających się na świeżym powietrzu.

Po trzecie, osoby pozbawione wolności często pochodzą z wrażliwych warstw społeczno-ekonomicznych. W wielu przypadkach mieli ograniczony dostęp do opieki zdrowotnej przed osadzeniem, czego skutki mogą być dodatkowo uwydatnione przez niskiej jakości służbę zdrowia w więzieniach, a także niewłaściwe żywienie i/lub nadużywanie substancji.[18] Te zagrożenia pogłębiają się w czasie pandemii, kiedy dostęp do pracowników służby zdrowia może być nawet trudniejszy, a osadzeni mogą nie mieć możliwości otrzymywania jedzenia od odwiedzających, ze względu na zawieszenie wizyt. Wystawienie osób pozbawionych wolności na działanie drażniących środków chemicznych niesie ze sobą ryzyko jeszcze większego narażenia populacji już i tak wrażliwej na zarażenie wirusem.

Należy zaznaczyć, że zwiększone ryzyko rozprzestrzeniania się COVID-19 w miejscach pozbawienia wolności nie dotyczy wyłącznie więźniów. Każdy z członków personelu więziennego będzie w grupie podwyższonego ryzyka w czasie, kiedy istnieje duże prawdopodobieństwo, że liczba pracowników została ograniczona ze względu na wirusa. To stwarza kolejne zagrożenie związane z rozprzestrzenianiem

wirusa
w społeczności lokalnej, gdy personel więzienny wraca do domu i do aktywności niezwiązanych z pracą.

Powyższe czynniki ryzyka pogłębiają inne, normalnie związane z wykorzystaniem drażniących środków chemicznych w zamkniętych przestrzeniach. **W 2020 roku, Biuro Wysokiego Komisarza ONZ ds. Praw Człowieka wydało Wytyczne ONZ odnośnie mniej śmiercionośnych broni, które stanowią, że "drażniących środków chemicznych nie należy stosować w zamkniętych przestrzeniach pozbawionych odpowiedniej wentylacji lub tam, gdzie nie ma odpowiednich wyjść. Związane jest to z ryzykiem śmierci lub poważnych urazów spowodowanych asfiksją"[19] . Podkomitet ONZ ds. Prewencji Tortur (SPT) również wyraził „poważne wątpliwości co do użycia gazów drażniących w zamkniętych przestrzeniach, jako że może to stanowić zagrożenie dla zdrowia i powodować niepotrzebne cierpienie."[20]**. Te zagrożenia są dodatkowo uwydatnione przez pandemię COVID-19. Niedostosowanie zasad i praktyki użycia siły do nowej rzeczywistości może prowadzić do naruszenia zobowiązań, jakich poszczególne państwa podjęły się w zakresie praw człowieka.

Zalecenie

Fundacja Omega Research zaleca radykalne ograniczenie wykorzystania drażniących środków chemicznych w miejscach pozbawienia wolności, jedynie do sytuacji, w których istnieje bezpośrednie zagrożenie życia. Taki stan powinien trwać do końca pandemii lub do momentu, w którym niezależne grono ekspertów medycznych, naukowych, prawnych lub innych podda rygorystycznej ocenie skutki ich stosowania w miejscach pozbawienia wolności podczas pandemii i będzie w stanie zaprezentować uzasadniony i bezpieczny sposób ich wykorzystania, który będzie zgodny z prawami człowieka i obowiązującymi w tym zakresie standardami.

[1] Wiele rodzajów drażniących substancji chemicznych, zgodnie z instrumentami międzynarodowymi, w szczególności z Konwencją o zakazie broni chemicznej i powiązanych z nią praw i regulacji krajowych, klasyfikuje się jako „środki rozpraszania tłumu".
[2] Sprawa Oya Ataman przeciwko Turcji, orzeczenie z dnia 5 grudnia 2006, pkt. 17-18; Sprawa Ali Güneş przeciwko Turcji, orzeczenie z dnia 10 kwietnia 2012, pkt. 37
[3] Wytyczne ONZ odnośnie mniej śmiercionośnych broni, 2020, https://www.ohchr.org/Documents/HRBodies/

CCPR/LLW_Guidance.pdf, pkt. 7.2.3

[4] Biuro Instytucji Demokratycznych i Praw Człowieka ODIHR, Podręcznik praw człowieka w nadzorowaniu zgromadzeń (Human Rights Handbook on Policing Assemblies), 2016, https://www.osce.org/odihr/226981, str. 79

[5] Biuro ONZ ds. Narkotyków i Przestępczości (UNODC) i Wspólny Program Narodów Zjednoczonych Zwalczania HIV i AIDS (OHCHR), Przewodnik po użyciu siły i broni palnej w egzekwowaniu prawa (Resource Book on the Use of Force and Firearms in Law Enforcement), 2017, https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/17-03483_ebook.pdf, str. 88

[6] Wytyczne ONZ odnośnie mniej śmiercionośnych broni, 2020, https://www.ohchr.org/Documents/HRBodies/CCPR/LLW_Guidance.pdf, pkt. 7.2.7.

[7] Amerykańskie Towarzystwo Chorób Klatki Piersiowej (American Thoracic Society), „Użycie gazu łzawiącego podczas pandemii COVID-19 jest nieodpowiedzialne; potrzebne moratorium, twierdzi Amerykańskie Towarzystwo Chorób Klatki Piersiowej", 11 czerwca 2020, dostępne na https://www.thoracic.org/about/newsroom/press-releases/journal/2020/tear-gas-use-during-covid-19-pandemic-irresponsible-moratorium-needed,-says-american-thoracic-society.php, dostęp uzyskano 22 czerwca 2020

[8] Patrz: https://drive.google.com/file/d/1Jyfn4Wd2i6bRi12ePghMHtX3ys1b7K1A/view, dostęp uzyskano 15 czerwca 2020.

[9] https://grist.org/justice/tear-gas-and-coronavirus-are-a-recipe-for-disaster-experts-warn/, dostęp uzyskano 15 czerwca 2020

[10] Hout, J. i inni, "Ostre zakażenia dróg oddechowych związane z o-Chlorobenzylidenomalononitrylem (środkiem rozpraszania tłumu CS) w podstawowym oddziale treningowym armii amerykańskiej", w Military Medicine, 179: 7 (lipiec 2014) 793–798

[11] https://www.who.int/health-topics/coronavirus#tab=tab_1, dostęp uzyskano 15 lipca 2020

[12] https://omegaresearchfoundation.org/covid.php, dostęp uzyskano 4 listopada 2020

[13] Zob. Przypis 11

[14] Amnesty International, USA: Świat patrzy. Nagminne naruszanie przez amerykańską policję praw protestujących w ramach ruchu Black Lives Matter, 2020, https://www.amnesty.org/download/Documents/AMR5128072020ENGLISH.PDF, str. 29

[15] Tamże.

[16] Nicole Chavez, "Portland jest ostatnim z miast, które zawiesiło użycie gazu łzawiącego wobec protestujących", CNN, 7 lipca2020, https://edition.cnn.com/2020/06/06/us/portland-police-tear-gas-protests/index.html, dostęp uzyskano 4 listopada 2020

[17] Rothenberg, C. i inni, "Gaz łzawiący: ponowna ocena epidemiologiczna i mechanistyczna", w Annals of the New York Academy of Sciences, 1378 (2016) 96–107, 99.

[18] Patrz: Międzynarodowy Komitet Czerwonego Krzyża, "COVID-19: Ochrona populacji więziennych przed zakaźną chorobą koronawirusową", 11 March 2020, dostępne na: https://www.icrc.org/en/document/protecting-prison-populations-infectious-disease, dostęp uzyskano 27 lipca 2020

[19] Wytyczne ONZ odnośnie mniej śmiercionośnych broni, pkt. 7.2.7.

[20] Podkomitet ONZ ds. Prewencji tortur i innego okrutnego, nieludzkiego lub poniżającego traktowania lub karania, Raport z wizyty Podkomitetu ds. Prewencji tortur i innego okrutnego, nieludzkiego lub poniżającego traktowania lub karania w Brazylii, 5 lipca 2012, UN doc. CAT/OP/BRA/1, pkt. 128

Zarejestrowana organizacja charytatywna pod nr 1105918.
Zarejestrowana spółka pod nr 05224240.
© 2020 - Omega Research Foundation. Wszystkie prawa zastrzeżone.
www.omegaresearchfoundation.org